

زنان در نهضت امام خمینی (ره)

• توران طولابی

کتاب نقش زنان در نهضت امام خمینی، اثر ساسان طهماسبی کهپهانی از مجموعه انتشارات مرکز اسناد انقلاب اسلامی است که به یکی از ابعاد مهم نهضت امام خمینی پرداخته است. کتاب بعد از مقدمه‌ی مرکز اسناد انقلاب اسلامی و پیش‌گفتار آقای طهماسبی کهپهانی در قالب چهار بخش به موضوع پرداخته است:

۱- سابقه‌ی مبارزات زنان قبل از نهضت امام خمینی؛ ۲- مبارزات زنان در سال‌های ۱۳۴۱ و ۱۳۴۲؛ ۳- مبارزات سیاسی زنان در سال‌های ۱۳۴۳ تا ۱۳۵۷؛ ۴- اوج‌گیری انقلاب اسلامی و حضور زنان.

در فصل اول نویسنده تلاش کرده است به صورت گذرا به نقش زنان در دوره‌ی قاجار و شرکت آنان در فعالیت‌های گوناگون قبل و بعد از جنبش مشروطیت بپردازد. نقش زنان در اعتراض به قرارداد رژی، تأسیس بانک ملی، اولتیماتوم روس مبنی بر اخراج مورگان شومستر و مواردی ازین قبیل مورد اشاره نویسنده قرار گرفته کرده و در نهایت انتشار روزنامه از سوی زنان به عنوان گامی دیگر در راستای حضور آنان در عرصه‌ی جامعه مورد عنایت قرار گرفته است. در فصل دوم کتاب، نویسنده در ذیل عنوان عوامل سیاسی و فرهنگی مؤثر در حضور زنان در نهضت امام خمینی (یعنی اقدامات رژیم) به موضوعاتی چون کشف حجاب، انقلاب سفید، جشن ۱۷ دی ماه، فعالیت‌های «شورای عالی جمعیت‌های زنان ایران» و مجله‌های مبتدل پرداخته و آن‌ها را از جمله عوامل حضور زنان در نهضت امام خمینی معرفی کرده است. در فصل سوم و در ذیل عنوان مهم‌ترین احزاب تأثیرگذار در جامعه‌پذیری سیاسی زنان، به فعالیت‌های جبهه‌ی ملی و حزب توده و تأثیر آن در جامعه‌پذیری زنان، اگر چه به صورت بسیار محدود و گذرا پرداخته شده است. فصل اول بخش دوم کتاب - همان گونه که در ابتدای این سطور ذکر شد - با عنوان مبارزات زنان در سال‌های ۱۳۴۱ و ۱۳۴۲ به موضوعاتی چون امام، مشوق زنان برای حضور آنان در نهضت، نظر ایشان در باب مشارکت سیاسی زنان و نقش زنان در جامعه‌ی اسلامی از نگاه امام خمینی پرداخته است. در فصل دوم نیز طهماسبی کهپهانی با عنوان نقش زنان در مبارزات سال‌های ۱۳۴۲-۱۳۴۱ به نقش آنان در این دوره‌ی زمانی و پی‌گیری این حضور پرداخته است. علل و عوامل شکل‌گیری حماسه‌ی ۱۵ خرداد ۱۳۴۲، نقش زنان در تظاهرات‌های پانزده خرداد (در شهرهایی چون تهران، خمین، شیراز) و تبعید امام، موضوعاتی است که در این فصل مطرح شده و درباره‌ی آن‌ها نویسنده به ارائه مطالبی پرداخته است. شایان ذکر است که درباره‌ی هر کدام از تظاهرات‌های شهرهای مذکور، نویسنده به نحوی حضور زنان اشاره کرده است.

- نقش زنان در نهضت امام خمینی
- ساسان طهماسبی کهپهانی
- انتشارات سازمان اسناد انقلاب اسلامی، چاپ اول، ۱۳۸۵، تعداد صفحات: ۲۱۶

دوره‌ی معاصر نقش سنتی زنان را کنار زده و آنان از دوره‌ی قاجار به بعد، قدم در عرصه‌ی جامعه نهادند و نقش خود را در زمینه‌های مختلف به منصه‌ی ظهور رساندند

نقش زنان

در بخش سوم کتاب و در ذیل عنوان مبارزات سیاسی زنان در سال‌های ۱۳۴۳ تا ۱۳۵۷ نیز به موضوعات مختلفی پرداخته شده است که به زعم نویسندگان، زنان در آن فعالیت چشم‌گیر و قابل توجهی داشته‌اند. طهماسبی کیهانی در این قسمت از کتاب خود، به اقدامات دوره‌ی پهلوی دوم در امور فرهنگی نگاهی انداخته است؛ اقداماتی که به باور وی رویکردی غرب‌گرایانه داشته است. بعد از اذعان بر این ادعا نویسندگان برخی از اقدامات دوره پهلوی دوم در راستای همان رویکرد غرب‌گرایانه را چنین برشمرده است: جشن هنر شیراز، اختلاط زن و مرد، تبلیغ بی‌حجابی، ممنوعیت حجاب در مدارس و دانشگاه‌ها و اقدامات سازمان زنان ایران. شایان ذکر است که نویسندگان به اقدامات دوره‌ی پهلوی دوم بسنده نکرده و در برخی موارد به عملکرد و سیاست‌های دوره‌ی پهلوی اول نیز در این زمینه نیم‌نگاهی داشته است. وی در فصل دوم و در ذیل عنوان نقش زنان در تظاهرات‌ها نیز به شرکت و حضور زنان در یکی دیگر از قالب‌های مبارزه‌ی سیاسی اشاره کرده است. نویسندگان تظاهرات‌هایی سخن به میان آورده است که زنان در فاصله زمانی میان پانزده خرداد ۱۳۴۲ تا سال ۱۳۵۶ در آن شرکت جستند. از جمله‌ی این تظاهرات‌ها می‌توان به این نمونه‌ها اشاره کرد: اعتراض به گرانی بلیت در اسفند ۱۳۴۸، تظاهرات دانشجویان دانشکده‌ی پزشکی دانشگاه تهران در اسفندماه ۱۳۴۹، تظاهرات‌های ۱۵ و ۱۶ خرداد ۱۳۵۴ دانشگاه تبریز،

واقعه‌ی ۱۹ دی ماه قم، تظاهرات هفده دی ماه مشهد، به عنوان اولین راهپیمایی مستقل زنان، تظاهرات ۲۹ بهمن چهارم که چهل‌م شهادی ۱۹ دی قم بود و تظاهرات ۲۹ بهمن رفسنجان. با ارائه‌ی پاره‌ای توضیحات درباره‌ی تظاهرات رفسنجان، نویسندگان به این بخش کتاب نیز خاتمه داده است. در فصل چهارم کتاب و در ذیل عنوان اوج‌گیری انقلاب اسلامی و حضور زنان، به تظاهرات‌های مختلفی پرداخته شده که در این دوره‌ی زمانی رخ داده است. در فصل اول، نویسندگان گزارش‌هایی درباره‌ی برخی تظاهرات‌ها ارائه داده است که عبارتند از: وقایع اردیبهشت ماه تهران و ساوه، تظاهرات ۲۴ مرداد مشهد، تظاهرات یازده شهریور زنجان و دوازده شهریور کاشان، راهپیمایی ۱۶ و ۱۷ شهریور تهران به دنبال نماز عید فطر و پیام امام، مبارزات دانش‌آموزان در مهر و آبان، اوج گرفتن مبارزه‌ها در ماه محرم و راهپیمایی تاسوعا و عاشورا، راهپیمایی زنان در ۱۷ دی ماه یعنی در سالگرد واقعه کشف حجاب و تظاهرات زنان در اربعین حسینی بعد از فرار محمدرضا شاه از کشور. در فصل دوم کتاب نیز نویسندگان به نقش‌هایی اشاره کرده است که زنان در آستانه‌ی پیروزی

انقلاب اسلامی ایفا کردند. در این فصل طهماسبی کیهانی به صورت گذرا به این موضوع اشاره کرده و به عنوان نمونه به درج برخی سخنان از مادران شهیدای انقلاب پرداخته است، زیرا به باور وی، بدون درج مطالبی چند درباره زنانی که وابستگان خود را در جریان انقلاب از دست داده بودند، بحث‌های کتاب ابتر خواهد ماند. فصل سوم به عنوان آخرین میبخت کتاب به سایر اشکال مبارزاتی زنان در جریان انقلاب پرداخته است. لازم به ذکر است که این فصل به عنوان آخرین فصل، حجم وسیعی از کتاب را به خود اختصاص داده است و نویسندگان در ذیل آن، به فعالیت‌های زنان در عرصه‌های مختلفی پرداخته که هر کدام به نوعی در پیروزی انقلاب تأثیرگذار بوده‌اند. از جمله این فعالیت‌ها می‌توان به مواردی از قبیل اشاره کرد: توزیع اعلامیه، برپایی مجالس زنانه، حمایت از زندانیان سیاسی، مبارزات فرهنگی همچون فعالیت‌های مدرسه رفاه، مدارس علمیه زنان، تلاش‌های زنان معلم در راستای مبارزات، تشکیل گروه‌های مبارز از سوی زنان، تلاش زنان خراسان و تشکیل گروهی به نام بانوان و دوشیزگان مسلمان خراسان در راستای کمک به اهداف انقلاب، انتشار اعلامیه و بیانیه از سوی زندانیان سیاسی و یا زنان مجاهد، استفاده از حجاب به عنوان ابزاری جهت مبارزه و شرکت در مجالس ترحیم شهیدان. نویسندگان در انتهای کتاب، بحث خود را با عنوان «فاطمه، الگوی زن مسلمان» به رهنمودهای امام و دیگر اندیشمندان جهت ارائه‌ی الگوی برای زنان مسلمان اشاره کرده و نوشته است که کتاب «فاطمه، الگوی زن مسلمان» اثر دکتر علی شریعتی در هدایت زنان برای انتخاب الگوی درست در آن ببحوجه دارای تأثیر چشم‌گیری بوده است. بدین ترتیب، طهماسبی کیهانی با درج این مطلب و نتیجه‌ای که در انتهای کتاب گنجانده است، به اثر خود پایان داده است.

نویسندگان در آغاز، پژوهش خود را با سؤال اصلی «ابعاد مختلف حضور زنان در نهضت امام خمینی چگونه ارزیابی می‌شود؟» و با این فرضیه آغاز کرده است که با توجه به ساختار اجتماعی جامعه ایران، زنان همپای مردان در مراحل مختلف انقلاب حضور داشتند. وی در انتهای کتاب با توجه به اطلاعات و داده‌هایی که از اسناد و مدارک دوره‌ی مورد مطالعه گردآوری کرده است، به ارائه‌ی نظر خود پرداخته و نوشته است که دوره‌ی معاصر نقش سنتی زنان را کنار زده و آنان از دوره‌ی قاجار به بعد، قدم در عرصه‌ی جامعه نهادند و نقش خود را در زمینه‌های مختلف به منصه‌ی ظهور رساندند. به باور نویسندگان دوره پهلوی آغازگر حرکت‌های

و تحولات متفاوت‌تری را شاهد بود.

توجه به موضوع زنان در ادوار مختلف تاریخی مورد عنایت محققان قرار گرفته و پژوهشگران علاقمند برخی آثار را درباره آن به زیور طبع آراسته‌اند. این پژوهش‌ها، علی‌رغم کم‌مهری منابع تاریخی به نقش زنان، تلاش کرده‌اند به تفحص در این زمینه پرداخته و گوشه‌هایی از جوانب مختلف موضوع زنان را از انزوا بیرون بکشند.^۲ در دوره قاجار بنا به دلایلی که در این مختصر نمی‌گنجد، تغییر و تحولاتی در زمینه‌های مختلف ایجاد شد که توجه به موضوع زنان نیز از آن مستثنی نبود. شایان ذکر است که زنان در این دوره و به ویژه در چند مقطع تاریخی توانستند تلاش‌هایی از خود نشان دهند و در تکاپوهایی که منجر به شکل‌گیری نهضت مشروطه شد، ایفای نقش کنند؛ تلاش‌هایی در قیام علیه امتیاز توتون و تنباکو، مقاومت در برابر ورود کالاهای خارجی، مقاومت برای مخالفت با درخواست روس مبنی بر دادن اولتیماتوم جهت اخراج شوستر، کوشش جهت پیوستن به متحصنین سفارت انگلیس از جمله این فعالیت‌هاست که منابع تاریخ‌نگاری از آن‌ها یاد کرده و به درج گزارش‌های مربوط به آن‌ها اگر چه به صورت محدود اقدام کرده‌اند.^۳ روند تلاش زنان برای ورود به عرصه‌ی تحولات جدید جامعه در ادامه‌ی عصر قاجار با تأسیس مدارس، انجمن‌ها و یا انتشار برخی روزنامه‌ها دنبال شد و حضورشان با روند رو به رشدی ادامه پیدا کرد. افزایش آگاهی زنان نسبت به موقعیت خود در جامعه و لزوم توجه بیشتر به این نقش در روند تحولات را به عنوان نمونه در انتشار روزنامه‌ها می‌توان پی‌گیری کرد. در حالی که با شکل‌گیری جنبش مشروطیت، فقط مطبوعاتی چون مجلس، ندای وطن و یا ایران نو اقدام به نشر آراء، افکار و نیز ابعاد نقش زنان در عرصه‌های گوناگون می‌کردند، زنان خود با انتشار روزنامه‌های اختصاصی بر حضورشان در جامعه به نوعی

وسعی جهت غربی کردن جامعه از جمله وضعیت زنان بود که کشف حجاب، به عنوان سیاست جدی پهلوی اول، برای همگام کردنشان با این رویکرد گسترده‌ی غربی کردن به کار گرفته شد؛ سیاستی که علی‌رغم تلاش‌های دولت جهت به بار نشستن آن با شکست مواجه شد. ناکام ماندن برنامه‌های کشف حجاب رضاشاه باعث شد تا در دوره‌ی پهلوی دوم بیشتر به برنامه‌ها و تبلیغات فرهنگی روی آورده شود؛ برنامه‌ها و ابزاری چون استفاده از روزنامه‌ها، جشن هنر شیراز و یا برنامه‌های انقلاب سفید. به زعم نویسنده، رهنمودهای امام و نیز آگاهی زنان از توانایی خود مبنی بر حضور در عرصه‌ی جامعه و ایفای نقشی مثبت باعث پیوستن آنان به موج انقلاب شد. در حالی که قبل از قیام ۱۵ خرداد حضور زنان در عرصه‌ی فعالیت‌های انقلابی به شهرهایی چون تهران، قم، شیراز و یا خمین محدود می‌شد، بعد از تاریخ مذکور، حضور آنان با توجه به ارتقای آگاهی‌هایشان به گونه‌ای متفاوت و در گستره‌ای وسیع‌تر، یعنی در بسیاری از شهرهای کشور پی‌گیری شد. در واقع با گذشت زمان و تا سال ۱۳۵۷ زنان نقش خود را همان گونه که در ذیل فصول مختلف ذکر شد، توسعه دادند و به پیروزی انقلاب کمک شایان توجهی کردند.

بی‌شک بررسی نقش و جایگاه زنان در عرصه و گستره‌ی تاریخ معاصر یکی از موضوعاتی است که تلاشی گسترده و رویکردی روشمندانه می‌طلبد؛ رویکردی که مبتنی بر روش منسجم تاریخی، به تفحص و پژوهش در کنه مسائل بپردازد و جهت روشن کردن زوایای تاریک و مبهم موضوع، گامی به جلو بردارد و خود به نوعی روشنی‌راه تحقیقات بعدی باشد. با روی کار آمدن قاجارها جامعه نسوان نیز همانند بسیاری دیگر از ابعاد جامعه دستخوش تغییر و تحولاتی شد که این دوره را از دیگر دوره‌های تاریخ ایران مجزا کرد؛ دوره‌ای که با وقوع جنبش مشروطیت و سپس روی کار آمدن دودمان پهلوی تغییر

زنان در انقلاب اسلامی بر نقش خود در عرصه‌های گوناگون بیشتر صحنه گذاشتند؛ نقشی که در وجوه مختلف بسیار متفاوت‌تر و البته پرننگ‌تر از جنبش مشروطیت بود

نقش زنان

مقاله‌ها، تصاویر و اخباری که در بسیاری از شماره‌های مجله‌های عصر پهلوی دوم به عنوان نمونه زن روز و یا اطلاعات بانوان منتشر می‌شد کافی است تا به سهولت نازل بودن نگاه به زن را در این مجلات شاهد باشیم. تورق این مجلات و نیم‌نگاهی به مطالب آن‌ها گواه مناسبی بر این ادعاست. با این توضیح به نظر می‌رسد که بدون استفاده از چنین واژه‌ها و اصطلاحاتی و فقط با درج مطالبی از برخی مقاله‌ها و یا ارجاع دادن خواننده به مجلات برای تحلیل عملکرد آن‌ها کافی باشد. امید است که این گونه تحقیقات باعث شود تا توجه به موضوعاتی از این قبیل بیش از پیش و به صورت جدی و همان گونه که در آغاز گفته شد در قالبی روشمندانه رو به رشد رفته و زوایای تاریک موضوع را برای مشتاقان این وادی روشن گرداند.

پی نوشت:

- ۱- مدرسه رفاه، دبستان و دبیرستان دخترانه‌ای که در سال ۱۳۴۸ به اهتمام کسانی چون رجایی، باهنر، هاشمی رفسنجانی و کسان دیگر و تحت حمایت مؤسسه خیریه رفاه و تعاون تأسیس شد. بنگرید به: طهماسبی کیهانی، ساسان، نقش زنان در نهضت امام خمینی، تهران: سازمان اسناد انقلاب اسلامی، چاپ اول، ۱۳۸۵، ص ۱۵۹.
 - ۲- برای آگاهی از آثاری که درباره زنان در ادوار مختلف تاریخ ایران به رشته تحریر کشیده شده‌اند، بنگرید به: شهلا لاهیجی و مهرانگیز کار؛ شناخت هویت زن ایرانی در گستره پیش تاریخ و تاریخ، تهران: انتشارات روشنگران، چاپ اول، ۱۳۷۱، زن در ایران در ایران باستان، به کوشش فرخ‌رو پارسای و هما آهی، تهران: ۱۳۴۶، حجازی، بنفشه، به زیر مقنعه، بررسی جایگاه زن ایرانی از قرن اول هجری تا عصر صفوی، تهران: نشر علم، چاپ اول، ۱۳۷۶، همو، ضعیفه، بررسی جایگاه زن ایرانی در عصر صفوی، تهران: قصیده‌سرا، چاپ اول، ۱۳۸۱، همو، تاریخ هیچ کس، بررسی جایگاه زن ایرانی در عصر افشاریه و زندیه، تهران: انتشارات قصیده‌سرا، چاپ اول، ۱۳۸۵، بیانی، شیرین، زن در ایران عصر مغول، تهران: انتشارات دانشگاه تهران، چاپ دوم، ۱۳۸۲، منصورنژاد، محمد؛ مسأله زن، اسلام و فمینیسم، تهران: برگ زیتون، چاپ اول، ۱۳۸۱.
 - ۳- کسروی، احمد؛ تاریخ مشروطه ایران، تهران: انتشارات صدای معاصر، چاپ چهارم، ۱۳۸۰، صص ۹۹-۱۰۱.
- آقاری، زانت، طلایه داران جنبش زنان در ایران، بولتن مرجع، گزیده مقالات و متون درباره فمینیسم، تهران: انتشارات بین المللی الهدی، ۱۳۷۸، صص ۳۸۷-۳۸۶ و ۳۸۲-۳۷۷، شوستر، مورگان، اختناق ایران: تصحیح: اسماعیل رابین، ۱۳۵۱، ص ۳۳۰، روزنامه انجمن تبریز، سال اول، شماره ۴۱، ۲۵ ذیحجه ۱۳۲۴، ص ۴، رابین، اسماعیل، انجمن‌های مخفی در انقلاب مشروطیت ایران؛ ۱۳۴۵، ص ۹۹.

چشم‌گیرتر جهت دادند. بدین ترتیب تکاپوهای چشم‌گیری جهت حضور و شرکت زنان در وجوه مختلف در دوره‌ی قاجار آغاز شد که در دوره‌ی پهلوی به گونه‌ای گسترده‌تر خود را نشان داد. در واقع زنان در انقلاب اسلامی بر نقش خود در عرصه‌های گوناگون بیشتر صحنه گذاشتند؛ نقشی که در وجوه مختلف بسیار متفاوت‌تر و البته پرننگ‌تر از جنبش مشروطیت بود. ناگفته پیداست که در بررسی اسناد و مدارک این دوره به نحو چشم‌گیری با عنایت و توجه منابع تاریخ‌نگاری با موضوع زنان روبه رو هستیم. این در حالی است که پژوهشگر در بررسی منابع تاریخ‌نگاری دوره‌ی قاجار و ماقبل آن، سخت با کم‌مهری و درواقع بی‌مهری منابع مواجه می‌شود و درمی‌یابد که عرصه‌ی توجه به این موضوع در منابع مورد تفحص سخت تنگ است. سوگمندها باید گفت که همین محدود بودن گزارش‌ها، خود محقق را در برخی موارد به وادی سرگردانی می‌کشاند. پدیداست که وجود این رویکرد متفاوت در منابع دوره‌ی پهلوی و نیز در دسترس بودن بسیاری از اسناد و مدارک دوره‌ی مورد بحث خود می‌تواند برای محققان این وادی زمینه‌ای مناسب و مساعد را فراهم کند که با جدیت بیشتر به تفحص در این اسناد و مدارک و گزارش‌های آن‌ها پرداخته و برای نشان دادن جایگاه زنان در عرصه‌های مختلف این دوره‌ی مهم از تاریخ ایران به تحقیق پردازند.

سازمان اسناد انقلاب اسلامی در راستای «طرح تدوین تاریخ انقلاب» با عنایت به اهمیت تاریخ دوره‌ی پهلوی که به انقلاب اسلامی خاتمه یافت و نیز نقش زنان در روند تحولات به عنوان یکی از موضوعات مرتبط با طرح مذکور پرداخته است. به نظر می‌رسد با توجه به تلاشی که مرکز اسناد انقلاب اسلامی جهت تدوین تاریخ معاصر و نیز تاریخ انقلاب اسلامی تاکنون از خود نشان داده و زین پس نیز خواهد داشت، اعمال تلاش‌های منسجمانه‌تری برای تحقق این طرح ضروری باشد. ضمن تأکید دوباره بر این که موضوع مورد تفحص کتاب از جمله موضوعات بسیار اساسی و قابل تأمل تاریخ انقلاب است و این نکته که نویسنده با توجه به حجم اندک کتاب برای ارائه مطالب تلاش کرده است، باید به این نکته نیز توجه کرد که از کنار بسیاری از موضوعات به سهولت گذشته شده و در برخی موارد اشاره‌ای اگر چه کوتاه نیز به آن‌ها نشده است. از جمله نکات قابل ذکر دیگر درباره‌ی کتاب نوع ادبیاتی است که نویسنده با آن اقدام به نگارش داده‌ها و اندیشه‌های خود کرده است. به عنوان نمونه نویسنده در ذیل عنوان «مجله‌های مبتدل» به توضیح مجله‌های زنان در این دوره می‌پردازد. در واقع نگاهی به